

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра „Философия“

Вихрен Евгениев Митев

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна
степен „доктор по философия“

на тема:

„Понятие за личност в една антропология на личността“

Направление:

2.3. Философия

(Философска антропология)

Научен ръководител:

Доц. д-р Иван Колев

София, 2018

Дисертационният труд е обсъден и одобрен за насочване към защита на заседание на катедра „Философия” към Философския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски”, проведено на 25 септември 2018 г.

Защитата на дисертационния труд ще се проведе на в зала на Софийския университет „Св. Климент Охридски” пред жури в състав:

доц. д-р Иван Георгиев Колев

проф. д-р Райчо Вангелов Пожарлиев

проф. д.ф.н. Нина Иванова Димитрова

проф. д.ф.н. Валентин Апостолов Канавров

проф. д.ф.н. Димитър Димитров Цацов

Дисертационният труд е с обем 185 страници. Състои се от увод, три глави и заключение. Библиографията съдържа 179 заглавия на български, английски и френски език.

Увод	6
Актуалност и мотивация.....	6
Предмет.....	7
Цел и задачи.....	7
Теза	7
Първа глава: Контекстуални разбирания за личността	8
Личността в християнската антропология	8
Правен статус на личността	11
Втора глава: Към една антропология на личността	13
Психология или антропология	13
Психология без душа	13
Хуманистичната реабилитация на цялостния човек	14
Осъвременяване на философската антропология.....	14
Екзистенциализъм.....	15
Персонализъм.....	15
Основни понятия в една антропология на личността.....	16
Антропологично разбиране на понятието за личност.....	17
Цялост на структурната конституция на личността.....	18
Тяло	18
Способности	18
Цялост на екзистенцията на личността.....	19
Кант – метафизика на нравите.....	19
Хегел – антропология на възрастите.....	19
Киркегор – стадии на жизнения път.....	20
Сартр – фундаментален проект	21
Трета глава: Рефлексии върху опита от формиране на личността	23
Психология на личността	23
Фактори при психологическото формиране на личността	24
Влияние на образованието върху формирането на личността	24
Социална реализация на личността	24
Психология на жизнения път	25
Екзистенциално-антропологично реконструиране на биографичен опит	25
Августин	25
Гьоте – Вилхелм Майстер	26
Сартр – Гюстав Флобер	36
Заклучение	27

Приноси	31
Публикации	32
Статии	32
Изнесени доклади	32

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

УВОД	7
1. Verba volant, scripta manent.....	7
2. Цел, методи и структура на дисертацията	9
ГЛАВА ПЪРВА. КОНТЕКСТУАЛНИ РАЗБИРАНИЯ ЗА ЛИЧНОСТТА	10
I.1. Личността в християнската антропология	17
I.2. Правен статус на личността	33
2.1. Исторически бележки	34
2.2. Съвременно състояние.....	43
2.3. Правата на човека като правен фундамент за личността	46
ГЛАВА ВТОРА. КЪМ ЕДНА АНТРОПОЛОГИЯ НА ЛИЧНОСТТА	48
II.1. Философска антропология и понятието за личност	48
II.2. Развитие на философската антропология и разпадането ѝ на отделни дисциплини	49
2.1. Етапи	49
2.2. Антропология	50
2.3. Психология	51
1. Психология в рамките на метафизиката	52
2. Психология или антропология.....	52
3. Психология без душа	53
4. Хуманистичната реабилитация на цялостния човек.....	54
II.3. Осъвременяване на философската антропология	57
II.4. Екзистенциализъм	64
II.5. Персонализъм.....	79
II.6. Основни понятия в една антропология на личността	84
6. 1. Индивид.....	84
6. 2. Индивидуалност	85
6. 3. „Аз”	88
6. 4. Лице <i>versus</i> вещь	90
6. 5. Идентичност	92
6. 6. Наративност	94
6. 7. Перспективи на разказа	96
II. 7. Антропологично разбиране на понятието за личност	97
II. 7. 1. Цялост на структурната конституция на личността.....	98
1.1. Тяло.....	99
1.2. Способности	101
II. 7. 2. Цялост на екзистенцията на личността	105
2.1. Кант – метафизика на нравите	107
2.2. Хегел – антропология на възрастите	113
2.3. Киркегор – стадии на жизнения път.....	117
2.4. Сартр – фундаментален проект.....	127

ГЛАВА ТРЕТА. РЕФЛЕКСИИ ВЪРХУ ОПИТА ОТ ФОРМИРАНЕ НА ЛИЧНОСТТА	135
III.1. Психология на личността	135
1. Фактори при психологическото формиране на личността	138
2. Влияние на образованието върху формирането на личността	140
3. Социална реализация на личността и общение	143
4. Психология на жизнения път	152
III.2. Екзистенциално-антропологично реконструиране на биографичен опит	154
1. Августин	155
2. Гьоте – Вилхелм Майстер	157
3. Сартр – Гюстав Флобер	160
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	169
Антропология на личността като антропология на цялостния човек в неговата сингуларност	172
БИБЛИОГРАФИЯ	174

Увод

Актуалност и мотивация

Настоящата дисертация е продължение на два предишни текста на автора. В разработената тема *Себеразбиране и лична история* (бакалавърска дипломна работа) личността е представена през взаимната обвързаност на нейното себеразвитие на базата на изборите, които тя прави, и обратното влияние върху нея на възможностите, чийто хоризонт разкрива със своите избори. В най-общ смисъл като резултат от диалектичното отношение между себеразбирането на личността и личната ѝ история се проявява възможността за нейното самоусъвършенстване, което е пряко свързано с оптимизирането на условията на съществуването ѝ. При разгръщането на темата в *Човешката екзистенция в епохата на глобализация* (магистърска теза) са разгледани конкретните условия на съществуване на личността от XVI в. насам, които придобиват глобални измерения в съвременността. Вследствие на обществено-икономическите и технологичните промени условията за живот на личността значително се подобряват, в резултат на което нейното самочувствие се повишава. Този прогрес не минава без дейното участие на точните науки, чиито технологични постижения развиват медицината, науката, транспорта и други важни области за човешкото съществуване, но трябва да се отбележат и негативните нюанси, с които застрашават мирното съществуване на човечеството, както и хуманността на неговото бъдеще.

Въпреки отбелязания напредък човекът живее във време, в което влиянието на религията отслабва, обществото е атомизирано, политиката е дискредитирана, природните ресурси намаляват; във време, в което все още има войни, околната среда е пренебрегната, а истината - обявена за... фалшива. Време, в което компютрите композират симфонии, които музикалните критици не могат да различат от оригиналните произведения на класически композитори. В такова време повече от всякога има нужда от противодействие на тези процеси.

Антропологията е творение на античната мисъл, в която основният въпрос гласи: *Какво е човекът?* Именно в отговора на този въпрос се разкрива пътят към личността. Единствено философията, в частност като метафизика, може да си зададе въпроса *какво мога да знам* за човека, с което темата да се пренесе в полето на философската антропология и да се прецизира, за да се изработи **понятие за личност**, което да схваща реално съществуващата личност в нейната цялост. Оттук следва и отдаването на специално значение на нейната индивидуалност, „Аз”, раз-личеност спрямо всичко съществуващо и от-личителност сред другите.

Може да се твърди, че основен момент от разработването на **понятие за личност** в рамките на континенталната философия е продължаването на Шелеровото обновяване на философската антропология и показването на невъзможността личността да бъде редуцирана до отделни свои проявления, защото тя винаги трансцендира себе си отвъд тях, разширявайки територията си. В дисертацията се застъпва и тезата, че личността е отговорна и ангажирана с всичко заобикалящо я. Избрала себе си и познала себе си, тя е събудена за света, в който живее. Като следствие от това израстване неин дълг става пробуждането на другия и опазването на околната ѝ среда.

Предмет

Настоящото изследване е теоретична рефлексия върху *личността* и има за цел създаването на философско-антропологично *понятие за личност*. Основните въпроси, на които се търси отговор, са: *кога и къде се заражда понятието за личност във философията, с кои други основни понятия взаимодейства, каква е проекцията на понятието в действителността, кои са факторите, изграждащи личността, какво мотивира нейното поведение, какви са нейните цели и как собствено тя се самосъздава.*

Цел и задачи

Целта на дисертационния труд е да очертае възможно най-широко теоретично поле от теми, свързани с историческото възникване на понятието за личност и неговото развитие до съвременността. Чрез опита да се разгледат всички аспекти, които участват във формирането на личността, се цели достигането на позитивна критика по отношение на понятието за личност, което да покаже същностното в нея, както и нейната цялостна екзистенция.

Задачите на изследването са: създаване на понятие за личност от гледна точка на философската антропология (чието историческо развитие ще даде перспективата, през която се разработва понятието за личност) чрез проследяване на неговия генезис и развитие; разработване и анализиране на работни понятия и тези; показване на контекста, в който се заражда понятието за личност през Античността, неговата трансформация в римското право и християнството, както и мястото му във философската антропология, психологията и модерните теории, изследващи личността.

Следвайки това направление, се прави опит за последователно проследяване на връзката между понятията за *индивид, индивидуалност, „Аз”, лице, идентичност, наративност, тяло и способности.*

Работните методи, чрез които се търсят решения на поставените задачи и постигане на основната цел на настоящия труд, са: *метафизичен анализ, критика, екзистенциален, антропологичен, психологически, херменевтичен анализ и екзистенциално-антропологично реконструиране на биографичен опит.*

Теза

Понятието за личност притежава възможно най-широко смислово поле, което е несводимо единствено до отделни аспекти на личността (правен статус, идентичност и др.). То изисква специално философско-антропологично дефиниране, което се проявява в дадената и разяснена дефиниция – личността е ***екстатично-ноетичен-ипостас-в-сътворяващо-общение-с-съществуващото***. Единствено философската антропология обхваща понятието за личност в пълнота, така че да се противопостави на неговите частични употреби, които деперсонализират личността.

Първа глава

Контекстуални разбирания за личността

Въведението започва с формиране на античния контекст, от който се заражда понятието *persona*. В основата му е стремежът за самопознание, желанието на човека да придаде смисъл на своето съществуване, да го обясни и подреди. От друга страна, в прехода от антропоморфизъм и тотемизъм към политеизма на древните гърци се заражда и разбирането за втелесената божественост, която става фундаментална концепция за западната теология в следващите две хилядолетия. По-нататък е показано наследяването на понятието в теоретичните полета на християнството и римското право, в които *persona* придобива по-конкретна употреба и своята първа дефиниция.

Аниций Манлий Северин Боеций

Според съвременните изследователи за първи път употребата на *persona* в текстовете на Боеций може да се преведе като *лице* и *личност*, от които вторият превод се налага в християнско-философското наследство. В петия трактат *Против Евтихий и Несторий* от *Теологически трактати* Боеций представя една от най-ранните дефиниции на понятието *persona*, което определя като *индивидуалната субстанция на разумната природа*. Тази дефиниция е отнесена към реално съществуващите личности, притежаващи *οὐσία* (същност), *ουσίωσις* (субсистенция) и *ὑπόστασις* (субстанция); като синоним на лице е посочено *πρόσωπον*. Боеций защитава позицията, че *persona* произлиза от античните театрални маски, с които актьорите са излизали на сцената в театъра. Лице-то е изведено от *personare* („звучене”, „звуча силно” и „звук”), тъй като маските (*πρόσωπα*) биват поставяни върху лицето. Оттук тръгва и разликата между лице и индивидуална субстанция на разумната природа, която древните гърци наричат *ὑπόστασις*.

Джон Скот Ериугена

В своето произведение *За разделението на природата* Ериугена разкрива как Бог създава рода, съдържащ всички видове, през които той се размножава чрез *общи форми* и *най-специални видове*. В природата на човека е заложена способността да различава отделните обекти в света, а самият той е определен като *самосъзнателно разумно същество*. Той се явява най-висшата същност в сътворения от Бог свят, която се извисява над всичко съществуващо до момента на неговото грехопадение. От създаването на човека по *образ и подобие* на Бога той придобива своята божественост.

Бонавентура

Човешката душа е ясно отграничена от Бога и от материалния свят. Ако за Ериугена човешката душа е сътворена от Бога, то при Бонавентура тя има своето начало *ex nihilo* и е съставена от материя и форма. Нейната самостоятелност се представя спрямо три критерия – неразделно според същността си, субституира в себе си и чрез самата себе си – и е нещо отделно от всичко друго (Георгиев, 1998). Това ще рече, че човешката душа е *сингуларност*,

което във връзка с нейната разумна природа я представя и като личност, която като обособена и отделна от всичко останало притежава **достойнство**.

В своите *Сентенции* Бонавентура определя личността също така като **несъобщимост** поради невъзможността ѝ да бъде част от нещо друго или да създава нещо друго. Единствената съобщимост човешката душа реализира през тялото. Триединството на Бога се пренася и в личността, която *обединява материя, форма на човешка телесност и разумна душа*. Но коя от тези три части разкрива произхода на личността? Отговорът на Бонавентура е, че личността е *hoc aliquid* („това (тук) нещо“), възникващо от съединяването на материята и формата. Поради този си произход личността е поместена в пространството и времето. Така тя в крайна сметка е *esse* и *existere* (битие и съществуване), на което формата дава актуалното битие на *actus essendi*, т.е. нейното възникване е породено от двоен принцип. Тези разсъждения позволяват да се изведе и определение за личността като **актуализирано съществуване на битие**, което силно напомня Аристотеловото разбиране за душата.

Алберт Велики

Според Алберт Велики материята е принцип за отграничаването на материалните тела в света, откъдето започва и въпросът за това какво е определението на човека (неговата действителност). В размишленията на автора човекът е *persona* и се разглежда като **лице**. В дефинирането на понятието се използва най-напред определението на Боеций – *persona e индивидуалната субстанция на разумната природа (persona est rationalis naturae individua substantia)*. На второ място Алберт се позовава на твърдението на Ричард от Сен Виктор, според когото *лице е нещо, което е едно, отделно от всички други същества заради своята единична свойственост (personam dicimus aliquem singulari proprietate discretum)*, а *Божественото лице е несподелима екзистенция на божествената природа*. Лице може да бъде разбирано и като *самостоятелно и чрез себе си съществуващо съгласно уникалния начин на съществуване на собствената му разумна природа (Persona est existens per se solum rationalis naturae existantiae modum)*. На последно място, но не и по значимост на определението, лицето се разбира като „ипостас“ (*ὑπόστασις*) с ясно изразени характеристики, взети във връзка с **достойнството на разумната природа, защото щом се казва „лице“, със сигурност се има предвид нещо, което е разумна субстанция**. Оттук разбираме, че **лице** има за цел да обозначи наличието на една (разумна) субстанция и **нещо единично**.

Идеите на Алберт Велики стават основата, върху която стъпва твърдението, че личността е конкретно съществуваща.

Иоан Зизиулас

В разсъжденията на Зизиулас откриваме сътворяването на света от Бог, който е неговото друго, който в своето общение с личността става Светата Троица. В този ред на мисли Зизиулас извежда и обяснението за личност. Според съвременния автор **същността и общението** съществуват от своята причина – Бог. Зизиулас подкрепя тезата на кападокийците, според която последната категория, заради която нещо съществува, е **личността**. Истинското битие идва единствено от свободната личност.

По такъв начин общението се превръща в най-важната онтологична категория за

християнството, която прави възможно съществуването на отделното битие, имащо своето съществуване в общението си с друго битие - и двете под формата на ипостас-и (конкретни и свободни личности). Това разбиране и цялата идея за Светата Троица води своето начало от патристиката. Човекът е способен да постига Бога единствено през опосредствеността на Сина, който е в Светия дух.

Личността в християнската антропология

Според християнската антропология Бог, от една страна, е нещо общо, *οὐσία* (субстанция или същност), а от друга, явяващ се частно като *Лице* (*ὁπόστασις*). Личността е собствената си възможност да се освободи от своята природа, за да я преобрази в божествена. В този отказ от самолюбие (Владимир Лоски) не се върви в противоположна на „Аз-а“ посока, а обратно - към създаване на персоналната личност, която има за цел да се слее с Бог. В голяма степен по този път личността приема характеристиките на общото (в съборността), но едновременно с това изгражда и собствена субстантивна реалност (ипостас). По такъв начин и индивидуалното, и общото са повлечени по посока на изграждането на богоподобната личност.

От гледна точка на разбирането за личността като *persona* интерес буди християнската персонология на Лоски по отношение на понятието за *човешка личност* в контекста на християнската догматика. Според Лоски в богословската мисъл понятието за личност намира първата си употреба като следствие от идеята за тринитарността, според която Божественото в християнския контекст се проявява като Бог Отец, Бог Слово и Бог Свети Дух. Личността има персоналния характер на човешкото битие, върху който стъпват етиката и учението за личността.

Катехизис

Катехизисът (ст. гр. *κατά*, „срещу“, и *ἡρέω*, „звучене“, „ехо“, „устно учение“) на Католическата църква е първото систематизирано писание на вярата от времето на Събора в Трент в средата на XVI в. Чрез въпросите за вярата и морала компендиумът на Катехизиса (поръчан от Папа Бенедикт XVI и завършен от неговия наследник Папа Йоан Павел II), съдържащ петстотин деветдесет и осем въпроса, разглежда класически за Католическата църква теми и официални учения. А в учението за ипостасното проявление на Божественото (като лице) се разкрива тясната връзка с развиваното в настоящото изследване понятие за личност.

Преди Реформациите Катехизисът има формата на инструкции и практики за запаметяване на най-важните измежду основните текстове на Светото писание. Терминът за първи път се появява в Късното средновековие в труда на Мартин Лутер от 1529 г. *Малък катехизис*. Катехизисът е феномен на западното християнство, но също така присъства и в източното православие. Темите, засегнати в Катехизиса, разискват въпроси на вярата от древността до съвременността.

Ренесансовият човек

Късното средновековие предлага нов възглед за това какво е човекът, който бива

усвоен и приложен на практика по време на Ренесанса. Характерно за този период е разтварянето на личността в света през изследването и овладяването в дълбочина на различни дейности. Ренесансовият човек става основа за последвалия период на Просвещение, по време на който овладяното познание е систематично подредено и превърнато в наука.

Разглеждането на понятието за личност, пречупено през призмата на философската антропология, предполага теоретичното изследване на екзистенциалните условия, при които се формира личността. С оглед на възможно най-прецизното теоретично представяне и описване на понятието за личност философската антропология разглежда най-ярките представители на човешкия род, имащи принос за развитието на различни културни сфери. Такива личности изследващата дисциплина нарича *изключителни*. Те са способни да създадат и да следват собствен светоглед, а често пъти творческите им реализации изпреварват времето, в което са осъществени, и увековечават имената на своите създатели. Основно твърдение на философската антропология е следното: изключителните личности променят реалността, в която пребивават, като по такъв начин допринасят за развитието на човечеството и за развитието на общото понятие за личност.

В така поставената рамка изследването на ренесансовия човек се интересува от най-пълното и всестранно развитие на личността, положение, проявяващо се като компетентност в различни сфери на културата. Такъв тип личности са събирателен пример (по времето на Ренесанса) за многостранно развити личности, наречени *полимати* (от гръцкото *πολυμαθής*, *polymathēs*, научил много).

Правен статус на личността

Правният статус на личността е израз на индивидуалната свобода на личността. Корените на правото имат своето начало в античния морал на стоиците, според който човекът цели да се самозапази, стъпвайки на разумното си разбиране за това какво е полезно и благоприятно. Стоиците изхождат от природните закони, които прилагат към морала, в съгласуването с който се разкрива щастие на личността.

Цицерон в голяма степен унаследява философията на стоиците. При него моралът бива определян като най-висшето добро. Но приносът на Цицерон е важен и по отношение на развитието на понятието за личност във връзка с добавянето към него на разбирането за *достойнство*.

През вековете *римското право* се превръща в солидна правна система, която обхваща всички човешки същества в рамките на империята, макар робите да биват третирани повече като *вещи* отколкото като личности. Това отношение не отнема възможността на роба да бъде личност, но в най-общ план го възпира да се възприема като такъв. В правата на личността се включват дори правата на правните сдружения, на които се приписва душа или най-малкото обща воля, която бива изразявана през волята на конкретните личности в нея (Шамуей).

Употребата на понятието *persona* в неговия правен римски аспект придобива оттенък на лично притежание (собственост) на индивида; това, което се дължи лично на мен; относно робите – това, което трябва да служи лично на мен; дейност, извършена лично от мен; лична сигурност и т.н. – в най-общ план всичко, свързано с пълноправната личност (*in personam*), персонално (*personarum*).

В *Сума на теологията* Тома от Аквино обяснява произхода на *естественото право*, произлизащо от Бог като един от аспектите на божественото провидение, което чрез това право конституира принципите на практическата рационалност – тези принципи, които определят човека като разумен или неразумен. От друга страна, естественото право е представено и като израз на рационалния божествен план, чрез който всичко сътворено е

подредено и съответно причастно на вечното право. Следователно нерационалните същества биват оформени от вечното право, докато рационалните могат свободно да действат като негови продължители. На този етап смисълът на естественото право започва да се оформя (в голяма степен наподобявайки разбирането на стоиците) като сферата от действия, които човек има правото и свободата да извършва, а естествената природа на неговите действия произхожда от тяхната интелигентност и разумност. Водещ фактор в разбирането за естественото право е *доброто*, което е универсално познаваемо и разбираемо и което мотивира човешките същества да действат. Етиката на Тома от Аквино гласи: всичко добро трябва да се преследва и постига, а всичко лошо – да се избягва и предотвратява.

Според Томас Хобс законите на природата са божествени закони, а оттук хората са задължени да ги следват, защото едновременно с това са и добри. Разбирането на Хобс за добро може да се нарече субективистко, тъй като то е представено като това, което е желано, харесвано от хората, подбуждащо тяхната активност, водеща към него. Неговата философия на естественото право бива разглеждана като деривационистка теория за разлика от инклинационизма на Тома от Аквино.

Естествените закони са представени от Джон Лок като универсално приложими, докато всички останали биват конвенционални и са специфично ориентирани към конкретни общности. Изследователи твърдят, че това е и основната дистинкция между естественото право и позитивното право. Според Лок естественото право е достояние на разума, докато божествените закони се разкриват единствено чрез откровение на избраните. От значение за неговата философия е и въпросът за собствеността, която е пряко свързана с държавната собственост, политическото и гражданското общество. През този въпрос Лок показва и прехода от естествено състояние на хората към живот в общество.

Личността при Джон Лок е представена като *юридически термин*, през който разбираме за нея, че е *разумно същество, което знае какво е закон, щастие и нещастие*, както и *индивидуално съзнаване*, чрез което тя иска да бъде *щастлива* (Гьошев, 2013).

Втора глава

Към една антропология на личността

За първи път в *De Anima* на Аристотел се прави опит човекът да бъде разгледан антропологично и метафизично в неговата цялост. През идеята за душа Аристотел обяснява сложната устроеност на човека и света. В своето учение Аристотел я разглежда като дефинитивно свързана с тялото – „първото осъществяване на естественото тяло, което притежава живот във възможност” (*За душата*, 412a28).

Теоретичното разделение на развитието на антропологията след Аристотел маркира четири основни периода – *De Anima* на Аристотел и традицията на коментарите; Възникване и утвърждаване на термина *anthropologia* през XVI в.; Възникване и утвърждаване на дисциплината *философска антропология* през XVIII в.; Обновяване през първата половина на XX в. (тук се следва историческата схема, предложена от Колев, Иван (2013), *Философска антропология*).

Психология или антропология

По линия на темата за тялото при Баумгартен е интересно да се проследи и разбирането за неговата сетивност, която придобива самостоятелна част в *Metaphysica* (1793) като *низна сетивна способност*. Но тъй като човешкото същество е съставено от тяло и душа, неговото разглеждане попада и в полето на антропологията, която при Баумгартен е два вида – *философска антропология* и *математическа антропология*.

Така в исторически план се стига до проблематизирането на полето на психологията и разбирането ѝ като самостоятелна дисциплина. Най-силен израз на тази тенденция виждаме при трансцендентализма на Имануел Кант, който е и контрапсихологичен критицизъм. Неговите идеи представляват преосмисляне на метафизиката на Волф и Баумгартен и нов тласък на систематиката във философията.

От опита Кант взема единствено засвидетелстването на наличието на душа, която е *субстанция, проста, проста субстанция* и *спонтанно действаща*. В крайна сметка за рационалната психология липсва *позитивна познавателна задача*. Работата чрез опита в такъв случай се приписва на *емпиричната психология*.

Кант изважда емпиричната психология от полето на метафизиката и я отнася към приложната философия, към изследване на опита чрез метода на наблюдението, откъдето произлиза възможността тя да бъде и *антропология*.

Психология без душа

Тази част е базирана главно върху произведението *Феноменология на духа* на Хегел, с което се прекратява връзката на емпиричната психология с душата. Хегел представя психологията като *наблюдение* на природата, на съзнанието в отношението му с външния свят и на отношението на съзнанието към неговата непосредствена действителност. Изходен пункт на всяко от тези видове наблюдение е безплътният и безсъдържателен „Аз”. Този подход обаче не води далеч и Хегел се вижда принуден да определи психологията наново в *Енциклопедия на философските науки* като *разглеждаща духа като такъв*. Обхватът на антропологията покрива пред-интериорната телесност на духа, докато феноменологията – интенционалната към предмети интериорност. По такъв начин за психологията остава чистата

интериорност, от чиято гледна точка външното е „само привидност“.

След Кант разбирането за душа бива изместено от това на Хегел за дух, което има силно влияние върху продължението на философската традиция и до днес. Но дори и това влияние в история на философията не е достатъчно, за да попречи на психологията да намери своя път като самостоятелна наука. Нейният по-уверен ход продължава след Хегел в лицето на Якоб Фридрих Фриз, който се опитва да фундаментализира психологията, която не се нуждае от спекулативно обосноваване или от измерване и математизиране.

Психологията извървява своя дълъг път, отделяйки се постепенно от натуралната философия, от метафизиката и от философската систематика, като приема образа за научност по подобие на стандартите на математиката и прилагайки методите на измерване, емпирично наблюдение и експеримент. Психологията като наука развива силно своята емпирическа част и започва да работи директно с обектите на своето познание, като в съвременността тя застава в голяма близост до медицината. В крайна сметка съвременните психолози са премахнали употребата на *душа*-та от терминологията на дисциплината и се занимават с изследване на човешката психика и поведение.

Хуманистичната реабилитация на цялостния човек

Тази част разглежда *Теорията на актуализацията*, която е част от хуманистичната психология, възникнала като нов раздел в психологията и психотерапията. Употребата на понятието *себеактуализация* в теорията за *клиенто-центрирания подход* на Карл Роджърс има за цел да опише продължителния процес по поддържане и повишаване на индивидуалното самосъзнание чрез методите на рефлексия и реинтерпретация на опит, които следва да спомогнат за възстановяването на нормалното психическо състояние, както и за развитието и израстването на личността клиент (пациент). Условието, които следва да спазва Роджърс в своя подход към клиентите си, за да постигне терапевтичен ефект, са: естествена връзка с тях, неподправено, непосредствено отношение и емпатия. Следвайки тези условия, успехът на терапията се изразява в постигането на по-добро психическо състояние у клиента. Основна цел на подхода е да мотивира „пациента“ сам да достигне до решенията на проблемите си.

Себеактуализацията е представена като част от едно друго основно в неговата работа понятие – това за *актуализиращата тенденция*, която разкрива вътрешния потенциал на индивида да се саморазвива по възможно най-добрия за него начин.

Осъвременяване на философската антропология

Направен е опит да се създаде единна идея, която да схваща човека в най-общ смисъл. Измежду трите дисциплини, които се занимават с човека от антропологична гледна точка - *еврейско-християнската традиция за Адам и Ева, сътворението и грехопадението* (теологична антропология), *гръкоантичния кръг от идеи за човека и света* (философска антропология) и *естествените науки и генетичната психология* (природонаучна антропология), Шелер застъпва гледната точка на втората дисциплина, която доразвива. Той се захваща със създаването на обща философска антропология, която да обхване предишните антропологии, да ги *обнови* и да създаде разбиране за човека във възможно най-пълно смисъл.

Новият език на философската антропология има за цел да опознае същността на човека по-добре, отколкото това правят наскоро появилите се науки – психология, етнология,

културна антропология и др., които го разглеждат като даденост. В своя метод на изследване Шелер съчетава метафизика и феноменология, което прави възможно определянето на неговата философия като *Метафизична антропология* и *Персоналистична антропология*, издигащи личността над околната ѝ среда и показващи специфично нейния *свят*. В разгръщането на своето разбиране за човека Шелер разделя света на два основни вида битие – *материално* и *психофизическо*.

Мястото на човека в космоса разкрива пряката, непрекъсната и неотделима връзка на човека като биологически организъм с развитието на психофизическото, от което черпи жителни сили. Но за да бъде различен от самото психофизическо, човекът се разглежда като одухотворен, разумен и познаващ, способен да създава специфичен тип съществуване, недостъпен за останалите представители на психофизическото. Този специфичен тип съществуване влиза в допълнение на природния свят като чисто човешки свят (надмогва света и *притежава „свят“*), създаващ своя обектност въз основа на способностите си за негиране, абстрахиране, фантазия и идеиране, но също така и благодарение на материалната основа на природния свят.

Според Шелер най-високо в йерархията от ценности на личността застават *добротата* и *любовта* (не единствено), но същевременно, от една страна, те са *de facto* най-трудно постигани и най-лесно разрушими, а от друга, без да са приведени достатъчно доказателства, сочени за най-висшите ценности. Допуска се, че тяхната най-висока значимост в човешкия свят се подразбира, че те осмислят съществуването на личността по начин, подобен на вярата в Божественото.

Екзистенциализъм

В тази част се разглежда философското схващане на световото преживяване на личността и влиянията на различните аспекти на човешкото съществуване за нейното формиране. Екзистенциализмът като система от идеи може да бъде изразен и като *философия на човека*, различна от *философията на идеите* и *философията на нещата*. За баща на екзистенциализма Муние определя Сьорен Киркегор, противопоставяйки неговата *абсолютна Екзистенция* на Хегеловата *абсолютна Система – систематизация на системата*. Неговата философия поема по самостоятелния път на екзистенциализма, сливайки се с учението на християнството за човека и природата като божии творения. Тъй като не оставя философска система след себе си, той няма и преки последователи. Второто главно разделение на екзистенциализма тръгва от Ницше, който отхвърля съществуването на Бог, обявявайки го за мъртъв. Ницше за първи път разработва темата за нищото. Негови продължители стават Мартин Хайдегер и Жан-Пол Сартр, оформяйки течение, определено като атеистичен екзистенциализъм. Макар и застъпващи противоположни позиции, тези две основни течения на екзистенциализма намират допирни точки в общите теми, които разглеждат. Основна тема, която и двете течения споделят, е темата за *философското пробуждане*.

Персонализъм

Проследява се зараждането и развитието на различните клонове на персонализма. Обединяващо за всички тях е защитаването на автентичната личност от материалните изкушения, спиращи устрема на нейната свобода, налагането ѝ на неавтентична душевност и насилственото ѝ приобщаване към крупни социални групи. За личността се изисква икономическа и политическа свобода, която да допринесе за всяко развитие на човека, което

не е *антиперсонално*. В такъв дух се развива и кръгът от мислители, оформил се около списанието *Еспри*, които си поставят най-вече духовни, ценностни, метафизични цели, израз на тяхната социална ангажираност. Сред редиците от съмишленици на Муние стоят вярващи християни, апелиращи за разпространяването на духовните ценности, които са в състояние да станат опора за човешкото общество и позитивното бъдеще на човечеството.

Според Еманюел Муние персоналистката идея се заражда още в древността в творчеството на Софокъл и философията на Сократ, с която *Познай себе си* се превръща в персоналистка революция, продължена в Аристотеловата *Никомахова етика* и *caritas generis humani** на стоиците. Оттам персонализъмът има своя възход през цялото Средновековие, включително до творчеството на Декарт, Паскал, Лайбниц, Кант, Мелбранш, Русо и Гьоте, след когото философското течение започва да губи основата си, подривано от идеализма, силно изразен в имперсонализма на Хегел. Завръщането към акцента върху личността става в зараждащия се екзистенциализъм на Киркегор, който се обявява против вегетативното, естетическо съществуване на личността, която е абсолютно свободна. Исторически следва борбата с деперсонализирането на човека в лицето на Маркс и западането на монархията, освобождаваща място за правовата държава, в която личността е допусната до управлението на собствената си съдба.

По време на развитието си през ХХ в. персонализъмът придобива облика на нов вид идейно течение, разграничаващо се от радикалните идеологии и тежката академична философия. Персонализъмът държи на творческия потенциал на личността и нейното самоопределение, зависещо от ситуираността ѝ в съвременната действителност. Това, а и липсата на стремеж към създаването на система, поставя в голяма близост философското течение до това на екзистенциализма. Персонализъмът е преди всичко разбиране, основано върху християнската традиция и обновено чрез асимилиране на някои от най-влиятелните антропологични и философски концепции за човека и епохата. В негова цел се превръща свободно самосъздаващата се творческа личност, която със своето развитие разкрива потенциала на цялото човечество. Висок хуманизъм, породен от духа на времето и даващ надежда за положителното бъдеще на следходните поколения.

Персонализъмът не разкъсва връзката между личността и обществото, в което се намира тя, но силно акцентира върху междуличностните отношения, целящи да запазят нейната цялост на базата на любовта към самата себе си и към околните ѝ. Така персонализъмът става израз на оптимизъм, вяра и надежда по отношение на личността и нейното осъществяване.

Основни понятия в една антропология на личността

Основните понятия, които са разгледани, са *индивид*, *индивидуалност*, *Аз*, *лице*, *вещ*, *идентичност*, *наративност*, и *перспективи на разказа*.

Индивидът е определен като отделно съществуващо и неделима самостоятелна цялост. Терминът се използва най-вече от дисциплините биология, право и философия. В исторически план теоретизирането на индивида има своето начало в древногръцкия произход на *individuum* - *ἄτομος*, и началото на *метафизиката на телата*. През V в. пр.Хр. Левкип създава *атомистическата система*, която макар и да не получава достатъчно внимание, се оказва от съществено значение за развитието на модерната философия и наука. Негова заслуга е даването на общо определение на тялото. Според Левкип, когато от тялото се отнемат всичките му характеристики, то става единичност, което някои разбират и като

* Любов към човешката раса (прев. авт.).

определение на същността – а тя е неразложима на вторични съставни части, т.е. тя е неделима, атом. Наследникът на Левкип, Демокрит, отива още по-далеч в своята философия, определяйки на свой ред душата като *кълбообразен атом*. Накрая е представена позицията на Аристотел по отношение на материята и енергията.

Индивидуалността се проявява в отношението между индивидите. Човешката индивидуалност е заложена в индивида и прогресивно се обособява, когато е погледната през социална и културна перспектива. Индивидуалността се развива и променя с израстването на индивида и прехождането му към личност. По-напред разбирането за понятието бива разгърнато през темата за физиогномиката и характера (Теофраст), както и антропологията на Кант, в която се появяват темите за нрава и възпитанието.

Аз-ът е представен като съставляващ личността и притежаващ най-дълбокия онтологичен статус. Според Рене Декарт наличието на Аз гарантира съществуването на личността. Аз-ът съществува в мисленето, което е самостоятелна и самосъзнаваща се цялост. По такъв начин мислене и самосъзнание стават основният белег, по който можем да съдим за одушевеността и виталността на личността, чийто основен център е Аз-ът, превърнат в *res cogitans*.

Лице и вещ. Според Имануел Кант като *вещ* може да се разглежда същество, което се основава на природата, но е лишено от разум. Когато такова същество е разумно, то е *лице*. *Лица*-та са цели сами по себе си, бидейки по такъв начин и предмет на уважение.

Идентичността може да има физически, биологически и психологически характеристики. Но също така идентичността се отнася и до наратива за личността, която тя самата представя от първо лице или чрез който другите я описват от трето лице.

Наративността се разглежда през взаимоотношението между *личната идентичност* и *наративната идентичност*. Тук личността се представя като действаща с оглед на *времето измерение*, в което е поместена. Това разкрива и въпроса за *перманентността* на идентичността във времето.

Перспективите на разказа дават възможности личността да разказва за себе си от първо лице, както и другите да разказват за нея от трето лице. Характерно за тези перспективи е, че свързват отделните времеви моменти в биографията на личността.

Антропологично разбиране на понятието за личност

В изследването на живота на конкретен човек той бива персонализиран и придобива своята уникалност. На този етап вече свободно се говори за неговата личност. Това е и преходът, който бе направен, когато бяха разгледани понятията за *индивид* и *индивидуалност*. Дотук личността се представя изцяло външно, с което се рискува нейната обективизация да заличи характерните особености, които притежава.

За да се предотврати тази възможност, бе постулиран нейният *Аз*, който задвижва отвътре навън нейната индивидуалност. Така вече личността придобива своя център и същност, които макар и теоретично да са еднакви за всяка личност, ѝ придават уникалност, която, погледната отвън, е нейният *характер*. Тази вътрешна живост, която личността притежава, позволява да се говори за правото на нейното съществуване и намира израз в моралната теория на Кант, регулираща съвместното ѝ съществуване с другите личности.

Цялост на структурната конституция на личността

Темата е разработена през разбирането на Пол Рикъор за двоякостта на същините - *тяло* и *личност* - която съответства на двоякостта на физическите и психическите предикати, приписвани на личността. От тази позиция изследването разглежда личността в нейната цялост.

Тяло

Тялото (древногр. *σῶμα*) на човека и на животното се схваща по различен начин от тялото на един предмет, макар и двете да притежават нюансите на *цялост*, *завършеност* и *отграниченост*. Етимологията на гръцката дума има дълбоки корени и още от протоиндоевропейския си произход в *σῶμα* е заложено разбирането за тяло и за това, което *набъбва от само себе си*. В по-късен период лекарите в класическата античност започват да се занимават с неговата *πνεῦμα* (древногр. „дъх, полъх“) във връзка с дишането и циркулирането на течности в тялото. Тялото прехожда в религиозния смисъл на думата като *одухотвореност*, *дух* и *душа*, които се различават от психиката и душата при Аристотел (*ψῆχω*).

От страна на действената, активна страна на тялото намираме и неговата пасивна страна, в която то е *δύναμις* (от древногр. „възможности, способност(и)“) в смисъла на *свойства* на човека. На това място следва да се разгледа сетивността на тялото, която свързва душата с материалния свят. Сетивната способност на душата на свой ред способства за възприемането на усещания като болката и удоволствието. Чрез сетивността нещата от света са персонално сетивно възприемаеми и свръхсетивно познаваеми. А център на всичките сетива е осезанието, без което живото тяло не би било повече живо.

След Кант тялото се мисли във връзка с човешките раси и етноси. По такъв начин то става обект на изследване в етнологията (от древногр. *ἔθνος*, „народ“, и *λόγος*, „свят“), която изследва развитието на различните етнически групи, тяхната култура, традиции и религия. Във връзка с тялото по-специално могат да бъдат разгледани културните и религиозните практики, в които то заема централно място. Тялото става приемник на културата и неин белег. В него освен културни са втелесени (*embodied*) и социални практики, в които то прави възможно междуличностното общуване. В тази посока е силно развито и направлението *социология на тялото*.

Способности

Според Кант вътрешното съвършенство на човека се състои във владенето и употребата на всички негови способности в подчинение на свободната му воля. Тук способностите на личността като нейни възможни начини на осъществяване се разглеждат в пряка връзка с тялото и най-съвременните биоетически проблеми (във всичките им измерения – клинични, политически).

Цялост на екзистенцията на личността

Литературата обхваща широк спектър от човешки съдби, който представлява феноменологически интерес за изследователя поради многообразието от личности, останали в историята на литературата със своята яркост и проблематика. Житейските истории на протагонистите предоставят богат материал, който може да допринесе за изучаването на личността. Литературни заглавия от този тип са *Престъпление и наказание*, *Братя Карамазови* и *Бесове* на Достоевски, *Война и мир* на Толстой, *По следите на изгубеното време* на Пруст, *Одисей* на Джойс, *Чужденецът* на Камю, *Погнусата* на Сартр и много други. Всички те описват герои и съдби, които са или вдъхновени от живота, или биха могли да съществуват в реалността. Майсторството на писателите позволява на изследователя да се постави на мястото на фикционалните герои и да преживее опита им. Разглеждането на такъв вид творби попълва поле от познанието за личността. И не е ли светът сцена, а личността актьор на нея – влиза, излиза и за своето време играе различни роли?

Кант – метафизика на нравите

В своята работа Кант се придържа към древногръцкото разделение на човешкото познание на три основни дяла: *физика* (учение за природата), *етика* (учение за свободата) и *логика* (учение за априорните принципи на разсъдъка или разума). Първите два дяла оформят материалната философия, а третият – формалната (чиста) философия. Когато се занимава с определени предмети на разсъдъка, формалната философия се нарича още *метафизика* (на природата и на нравите). В нейните рамки се намира още едно подразделение, което засяга нейната емпирическа и рационална част. Първата Кант нарича *практическа антропология*, а втората – *морал*. От тях става извеждането в частност на понятията за *дълг*, *нравствено съзнание*, *чиста воля*, *достойнство* и *цели*, оформящи полето на етиката.

В *Основи на метафизиката на нравите* Кант последователно и в детайли разчиства пътя към обосноваването на морала, излагайки въпросите, които засягат добродетелните постъпки. В *Основите* Кант представя и обяснява морала в прехода от неговото всекидневно присъствие в социалния живот на човека към неговото теоретично обобщаване и метафизическа основа.

Хегел – антропология на възрастите

Темата за възрастта разкрива феноменологичното проявление на духа и на индивидуалната обвързаност, която личността има както с другите, така и с природния свят. Разкриват се също и физическите особености на нейното тяло – пол, раса, възраст. В разбирането на Хегел за възрастта се виждат протичащите духовни разлики в психиката на личността, които са пряко свързани с нейното съзряване. От състояние на пълна безпомощност в своите най-ранни години личността постепенно става самостоятелен субект, готов да защитава своите принципи и да действа свободно в света. От гледна точка на времето, погледнато вътрешнопсихологически, личността съзрява, а външно и телесно – старее. Възрастите са отделните периоди от живота на личността. В процеса на съзряване личността се отдалечава възможно най-много от чисто природното си съществуване, като премества центъра на тежестта от грижите на другите за нея (семейство, училище) в своята съзнателност и дейност. Обективно погледнато обаче, се вижда, че степента, в която

личността като конкретен индивид е и природен феномен, е еднаква по време на целия ѝ живот.

В постепенното съзряване на индивида намираме предпоставките за самосъздаването му като разумна личност, притежаваща собствени идеали. Разкрива се и още един аспект - по дейността, която развива личността, можем да съдим за нейните идеали. И обратно, доколкото личността се придържа към своите идеали в дейността си, дотолкова тя е вярна на себе си, самостоятелна и автентична.

Киркегор – стаии на жизнения път

В комбинацията от вътрешни заложи на личността и случайността на социалния контекст, в който има участта да бъде, за творческата личност се разкрива възможността за оптималното ѝ осъществяване. Според Киркегор творческата личност и нейните изразни средства се превръщат в медиум на идеята и са израз на вътрешното желание на личността за осъществяване на несъществуващото. Творчеството се превръща във *формиращата дейност* за личността, а езикът, на който се изразява – в нейната истина.

Но формираща за личността е и връзката ѝ с Бог, който тя намира в своето разказание и който става основа за нейния етически избор. Без да е достигнала Бога в своето разказание, не би имала морала като усвоен в себе си и като разбиране за *абстрактното добро*. От друга страна, важен аспект в развитието на личността, който произлиза от избора, е насочеността на личността към бъдещето, с оглед на което тя избира спътниците си в живота.

Любовта е единият принцип в съществуването на личността, който определя с кого тя ще свърже своето съществуване. В любовта се разкрива и чувствената част в природата на личността (още една форма на реализирането ѝ в света), преминаваща няколко стадия на развитие, за да укрепне в брака (*школа за характера, облагородяване и усъвършенстване на нрава*). Брачният съюз би могъл да се разглежда и като допълваща част на мъжествеността (Хегел). Той е и външна манифестация на чувствеността и преход към продължаването на рода. Според Киркегор основните ръководещи фактори в брака са етическото и религиозното, а условията за неговата устойчивост - *чистосърдечие, откровеността, гласността във възможно най-голям мащаб и разбирателството*. По такъв начин встъпващите в брак отделни личности оформят хомогенна цялост, в която стават по-пълноценни индивиди. По същия начин, по който автентичността налага на личността да не се отклонява от самата себе си в своето развитие, бракът ѝ налага *дълг* към нейния партньор.

Чрез дълга се проявява и вторият принцип, според който личността се свързва с другия в своя живот. Приятелството е нейното задължение към другия, в което тя се разкрива искрено като самата себе си. Дългът е и споделянето на етическа позиция, определена от Киркегор като *единството на житейските схващания и положително схващане за живота*. В това авторово разбиране проличава съграждащата сила на приятелството, което се превръща в сигурна основа за етическото израстване на личността, отвеждащо я към нейното най-високо развитие – любовта към общото. Обратно, в дълга към частното, към себе си, тя е призвана да прояви *аристократичния си талант* в своята работа. В случаите, когато талант липсва, от логиката на направените разсъждения следва личността да реализира най-високите ценности в своето развитие - своя морал.

В стремежа си за развитие личността среща необходимостта постоянно да преодолява собствените си граници, което тя извършва избирайки. От съпоставянето на естетическото и етическото ѝ съществуване става ясно, че същински тя избира единствено когато избира спрямо абсолютното разбиране за добро и зло. Изборът без етически елемент в себе си остава

изцяло в сферата на естетическата множественост, в която личността по-скоро предпочита, а не избира да се разтвори. Силата на личността идва от сравнението между естетическото или етическото в полза на второто. В избирането на етическото духът избира своето. Аз абсолютно – избор, произтичащ от възможностите вътре в личността, една от които е самата тя. Сила, защото според Киркегор се изисква смелост за преодоляването на страха от неизвестността при избора на основата, върху която ще се гради нейната екзистенция. Но в крайна сметка това се оказва най-правилният избор, който свързва личността с цялото. С всичко това направеният избор става фундаментален.

Веднъж избрала себе си в самата себе си, личността се отърсва от всички безплодни фантазии, характерни за естетическия избор. Фундаменталният ѝ избор предшества нейното самопознание и съзнателност – устойчивата основа, на която етическото става критерий за следващите избори. Той е основата и за познаването на истината, смисъла и сигурността на личностното съществуване. Колкото по-пламенно е направен този избор, толкова по-сигурна е основата и толкова по-осъзната е отговорността за неговите последици.

С въвеждането на темата за избора Киркегор внася яснота в проблематиката за дейността на личността. Дотук тя беше разглеждана като следствие на движението изобщо, от една страна, и като поведение, от друга. Но чрез приведеното разбиране за избора се разяснява нейният вътрешен ръководен принцип, а оттук и значимостта на темата в изграждането на понятието за личност. Остава обаче да се направи още една стъпка напред, с която да се постави центърът на избора изцяло в личността – би било пресилено да се твърди, че религиозната личност е универсална генерализация на понятието, която е съществувала винаги в историята и може да се персонализира по същия начин и занаяпред.

Сартр – фундаментален проект

Според Сартр личността е избор, който е на път да се осъществи и за който свободата (лишена от *логическа необходимост* и *същност*) е фактът на неговата необусловеност. По този начин изборът на личността става абсурден не поради липсата на критерии, а поради невъзможността да не се избира. Свобода и избор стават тъждествени, положение, различаващо се от досегашното разбиране на свободата като основа на личностното битие.

В направената класификация на избора Сартр го разделя на избор на фундаментален проект и избор на частен проект. С фундаменталния си проект личността избира да си постави за цел самата себе си в бъдещето, а с частния - *възможни цели* в бъдещето. Може да се твърди обаче и следното: след фундаменталния проект на личността изборите ѝ са двупластови - във всеки частен избор личността трябва да реши дали да препотвърди фундаменталния си проект, от чиято гледна точка да направи частния си избор, или да направи избора си съобразно други обстоятелства (вътрешни – предразсъдъци, стереотипи и т.н., или външни – мнения, тенденции, съблазни и др.). Избирайки на базата на фундаменталния си проект, личността затвърждава своята автентичност, но избирайки поради други обстоятелства, тя изпада в така наречената *лоша вяра*. От правенето на този втори тип избор може да се съди за липсата на самопознание у личността. Следователно фундаментален проект, избор и самопознание оформят нейната основа. А по действията ѝ може да се съди за границите и вида на съзнателността ѝ.

Този външен поглед, който се опитва да разгадае какво е личността, принадлежи на екзистенциалната психоанализа, която Сартр разработва като психологически метод за изследване на биографичен опит. Този вид психоанализа се интересува от фундаменталния проект на личността, тъй като в него се разкрива свободата на личността, а оттам и какво е тя.

Предимството на този подход в сравнение с методите на емпиричната психология се състои във фокуса и дълбочината му, които търсят фундаменталния начин, по който се възприема (саморазбира, самосъзнава) личността. Екзистенциалната психоанализа не се ограничава дотук, тя се занимава с изследването на семейството на личността, нейните способности, таланти и контекста, в който е живяла. С това тя съчетава в себе си екзистенциално-феноменологичния си поглед с психоанализата и херменевтиката.

Макар Сартр да твърди, че фундаменталният проект не предопределя следващите частни проекти, може да се допусне, че ако личността е съвкупност от последователни избори, то клоните на тези избори, за които има знание, неминуемо отвеждат до стъблото на дървото, което личността е. Това първоначално изследване от своя страна разкрива структурата на личността, която е изградена върху принципи, всички водещи към един основен – корените на нейното психологическо дърво. Тази хипотеза би могла да се подсили от спецификата на частните избори, които осъществяват връзката си с фундаменталния избор като негови *спецификации*, те са *трансцендентната граница* на личността.

Трета глава

Рефлексии върху опита от формиране на личността

Психология на личността

Произходът на термина *психология* се корени още в античната идея за *психе* (ст. гр. *ψυχή*), развита най-напред в Платоновите *Диалози* (*Федър*) и след това в *За душата* на Аристотел, където е представена като рационална душа. В средновековната философия или теософия започва и отъждествяването на *психе* (древногр. *ψυχή*) и душа.

Историята на развитието на термина *психология* продължава в западноевропейската мисъл и дава силен тласък за развитието на психологията чрез Декартовата идея за себеосъзнатостта на личността на базата на нейното мислене – *(Аз) мисля, следователно съществувам*. С Имануел Кант започва критиката на психологията, която той определя като основно подразделение на антропологията, отхвърляйки в *Първото въведение* на *Критика на способността за съждение* нейната практическа част като особен дял от философията на човека – според него няма принципи, според които да съществува *практическата психология*. Докато в спекулативния идеализъм на Хегел рационалната психология и емпиричната психология нямат отношение към духа, а към философията би могла да се причисли по-скоро емпиричната психология отколкото рационалната психология. Хегел критикува разсъдъчната психология на Волф и предлага като алтернатива спекулативната психология.

Постепенно психологията придобива методологията и понятийния си апарат, с които да опише онтологически личността, без да отива отвъд нея и да пита какъв е нейният произход като феномен на съществуващото (въпрос на философската антропология). Близки до съвременността са теченията на Сартровата *екзистенциална психоанализа*, *Теория на актуализацията* на Карл Роджърс и *генетичната епистемология* на Жан Пиаже.

Според днешното схващане психологията има по-различно определение. Тя изследва закономерностите на човешката психика независимо от конкретната националност, раса, жизнен стандарт, възгледи и вярвания на личността. *Воля, способности, съзнание, мотивация, емоции, внимание, темперамент, характер, навици и потребности* са основните понятия, през които се изучава нейното поведение. Предмет на изследване са отделните психични процеси и качества, без да се разглежда тяхното място и значение с оглед на целостта на понятието за личността. По такъв начин психологията страда от липса на съдържание по отношение на конкретната жива личност, която е заобиколена от специфична социална среда. От гледна точка на пълнотата на нейното изследване е необходимо да се проследи как общите и еднакви за всички хора, живеещи в различен социален контекст и историческа епоха, универсални белези се проявяват персонално у личности, живеещи в конкретни обществени условия, през които се пречупват тези белези.

Личностно-психологическият метод постепенно разкрива нов хоризонт пред философската антропология, която чрез него достига до по-голяма близост с конкретно съществуващата личност.

Фактори при психологическото формиране на личността

В своето изследване върху личността Олдъс Хъксли посочва образователната система като главен фактор за нейното формиране. Хъксли се позовава и на установеното от Карл Юнг типологическо разделение на личността на интровертна и екстровертна. За интровертните личности е характерно съсредоточаването във вътрешнопсихологическия свят, съставен от техните мисли, чувства и представи за обектите от външния свят, придавайки им по-голяма реалност в сравнение с усещанията, които получават през сетивата си. Реалността за интроверта е неговата рефлексия върху възприемането му на света. Интровертите се привързват с по-голяма лекота към мисли и обекти, които намират за близки и имат емоционално отношение към тях. Колкото по-близки са мислите и обектите, толкова по-съкровени са те за личността.

Влияние на образованието върху формирането на личността

Според позицията на Хъксли специализирано образование трябва да бъде предоставено не само на най-развитите, но и на най-изостаналите учащи се (в т.ч. и на тези с ментални увреждания). Колкото повече им се осигурява възможност да развиват способностите си, толкова повече те ще могат да напредват и да бъдат приобщавани. Както за развитите личности, така и за умствено изостаналите не трябва да се допуска вследствие на тяхното образование да се чувстват нещастни, отегчени и потиснати, а по-скоро цел трябва да бъде тяхното щастие, самодисциплина и жажда за знание.

Позицията е защитена с твърдението, че себеосъзнатите в по-висока степен биха предпочели да формират свой светоглед встрани от традициите, възпитанието и образованието, което са получили. Напълно развитата личност би следвало да е изработила собствен стандарт (Хъксли), през който да преценява чуждите идеи, и да устоява на произхождащия отвсякъде натиск за *социална ефикасност*, породен от стремежа за професионален успех и високо обществено положение.

Социална реализация на личността

Разгледани са теорията на Джудит Харис за *стремеж за статус, релационната теория за личността* на Жельо Желев и философията на Зизиулас, представена в *Битието като общение*.

Чрез съпоставянето на тези теории се извеждат последователно дефинициите за човек и личност. Човекът бива определен като *ноетичен-екстаз-в-сътворяващо-общение-със-съществуващото*, а личността - като *екстатично-ноетичен-ипостас-в-сътворяващо-общение-със-съществуващото*.

По такъв начин на един втори план личността е *съ-съществуване, разум, творчество и характерна индивидуална различеност*.

Психология на жизнения път

След установяването на психологическите фактори, формиращи личността, дедуктивният характер на настоящата глава предполага разглеждането на биографии на реално съществували личности, което да онагледи влиянието на тези фактори върху тяхното развитие, живот и творчество. С представянето на житейските им истории се поставя главният акцент в изследването на личността – нейното съществуване като конкретен индивид в конкретна социално-историческа епоха.

Според теоретиците на психологията на жизнения път механизмът на личностното самоопределение е съзнателният избор и произтеклите от него решения. Телеологията на личността бива направлявана от *търсенето на задачата на живота* и нейното разрешаване. С всичко това теорията стига до практиката (работа с пациенти и прилагане на *биографичния метод*), личността е раз-личена като конкретно съществуващ човек, притежаващ име и характерни способности, който търси и намира своята житейска и творческа реализация.

Екзистенциално-антропологично реконструиране на биографичен опит

Тази част има обобщаващ характер и разглежда ролята на психиката като пречупване на външните въздействия през светогледа на личността и привеждането им в съответствие с нейните същностни идеали и бъдещи цели. В това пречупване социалният контекст на личността (семейство, приятели и други микрогрупи и общности) оказва силно влияние върху формирането ѝ, ограничавайки и направлявайки нейната свобода. Поради това положение личността е в състояние да развие невротичност (*лоша вяра* при Сартр), която да прерасне в криза или приемане на неавтентично съществуване. Когато обаче кризата бъде успешно преодоляна и личността е в състояние да тръгне по отредения за нея път, както е в случая с Флобер, тогава е налице нейното автентично съществуване и възможността за оптимална себеактуализация.

Августин

Августин раздвоява човека на *homo interior*, който е в близост до Бога, и *homo naturalis*, който се намира в емпиричния свят. Интересно е да се отбележи, че и двете части са в личността. А още по-интересно е, че започва да разглежда себе си от трето лице. Августин търси своята природа и я намира в *изумлението от това, че е човек пред самия себе си*, разкриващо се в стремежа към самопознание. Това е израз на свободната му воля, която се проявява в непрекъснато себепологане на неговата душа.

Времето при Августин се оказва възможността за битие на човека и света. То е осъществяването и на двете, тяхната ентелехия (при Аристотел). По такъв начин Августин предначертава сигурен път за вярата през следващите векове. Не може да не се забележи и връзката с по-късно възникналото радикално съмнение на Декарт във всичко съществуващо. При Кант времето също е представено като формата, през която самоонагледяваме вътрешното си състояние. Към него не принадлежи никакъв образ или обстоятелство. Още повече, *времето е a priori формалното условие на всички прояви*. Откъдето следва, че то е *същностен елемент на чистото познание*.

Следователно без колебание може да се подчертае и това, че Августин предлага ново виждане за личността, което представлява интерес от гледна точка на рефлексията върху биографичното формиране на неговата личност и философската му позиция, която допълнително обогатява осъществените търсения в предишните две глави.

Гьоте – Вилхелм Майстер

Фикционалният опит от разглеждането на биографията на Вилхелм Майстер прави възможен прехода от теоретическата част на изследването към практическата (проверяването на теорията). Развитието на личността на протагониста позволява също да се направи опит за използването на екзистенциалната психоанализа, разработена от Сартр, както и да се навлезе в психологическата част на понятието за личност. Всичко това предполага внимателното отделяне на основните моменти в текста, разглеждането на контекста, в който се развива протагонистът, връзката със семейството му, неговото възпитание, влиянието на случайността, вътрешните характеристики на личността му - талант, интелект и воля. Взаимодействието между вътрешните и външните фактори в развитието на личността е неизбежно в нейното формиране.

Сартр - Гюстав Флобер

Основният проблем, който се появява в представеното изследване, е този за свободно самосъздаващата се творческа личност. За разлика от задълбочения поглед, който авторът предлага в друг свой емблематичен труд - *Битие и нищо*, тук Сартр не се спира върху темата за тялото и произлизащите от него атрибутивни възможности, засягащи съ-битийното отношение с другите при тяхната среща. Акцентът пада върху вътрешните заложби на личността и изборите (на всяка крива на *спиралата*), които тя прави, предусещайки своя талант. Методът, който Сартр разработва, застава и извън обсега на всички съвременни опити за изследване на съзнанието, основани на невробиологичните процеси, протичащи в тялото.

След годините на Просвещението, което издига в центъра на вниманието личността, тя има достатъчно самочувствие да занимава света със себе си - разбираме от Оскар Уайлд, който през журналистическите изповеди на мистър Уехнрайт ни я представя като човек, *разказващ на света какво е обявдал, откъде се снабдява с дрехи, какъв сорт вина харесва, как е със здравето и пр.* Тенденция на времето, която остава в ръцете на личността и избора на морал. Подобно отражение на времето намираме и сред редовете на *Мадам Бовари*. Но едно от основните философски понятия, това за свободата, не намираме експлицитно артикулирано спрямо личността на Флобер. То се появява единствено имплицитно в отношение с кризата, която той преживява като следствие на избора му да развива творческите си заложби, противопоставяйки се на предопределения от баща му.

В заключение може да се каже, че Сартр създава онтологично-феноменологично, биографично и социологично разбиране за личността като център и отношение между нея и заобикалящите я социални, културни, творчески, политически и религиозни сфери. По такъв начин той реконструира *обективно* връзката на младия Флобер с тогавашния социален контекст и неговата саморефлексия, както и структурата на семейната му среда, осъществявайки прогресивен синтез. Неговият подход доразвива установения

непосредствено преди *Семейният идиот* прогресивно-регресивен метод, обогатявайки го с разбирането на психоанализата и анализа на литературни и биографични документи. С всичко това Сартр разработва своя метод за изследване на личността като *сингуларна универсалност* и *универсална сингуларност*.

Заклучение

В ретроспективна ревизия на извършената работа следва да се представят отново нейните основни моменти и да се покажат приносите с оглед на търсеното *понятие за личност*.

Най-напред трябва да се обърне внимание, че от създадения контекст във въведението на първа глава *Контекстуални разбирания за личността*, представяща зараждащия се философски интерес към въпроса *Какво е човекът?*, понятието за личност не е налично. В този предантичен и античен контекст на преден план стои разумното човешко същество, гражданин на Атинския полис – това е неговото битие. В този смисъл неговото небитие може да се види във възможността за остракиране и живот извън територията на полиса.

Но това, което присъства вече единствено в класическата античност, са основите за по-късното възникване на *понятието за личност*. А именно, самото **човешко същество** с всичките му съществени отлики, към което се прибавя **театралната маска** (*προσωπον*), имаща за цел да съпроводи гласа на актьора и да го усилва така, че той да стане достъпен за зрителите от най-последните редове в амфитеатъра. На второ място маската на актьора, която той сам си надява с избирането на роля, му позволява да има свое лице в театралното действие и сред останалите актьори. Маската скрива неговата вътрешност и истинска същност, придавайки му постоянен образ, поместен във времетраенето на неговото изпълнение. На трето място е **стойческото свързване на разумно, морално и достойно и зараждането на правото и държавността**.

От друга страна застава мощната философска интерпретация на съществуващото, която Аристотел развива в своята систематика, силно открояваща се спрямо предходните начини на философстване при Демокрит и Платон. При него се заражда и антропологията, чиито възгледи за човека (концепция за автентично философстващия човек и постулирането на душата като основен принцип на всичко живо) биват наследени и трансформирани през Средновековието от редица философи и богослови. Детайлно изложение на неговата философия се прави в глава II 2. *Развитие на философската антропология и разпадането ѝ на отделни дисциплини*. Може да се твърди, че философската система, която Аристотел предлага, бива адаптирана за целите на християнството, а поради съчетанието на философия и антропология в този исторически период се поставя и *ἀρχή*-то на философската антропология.

С настъпването и разпространението на християнството историческият преглед се отмества от времето на древните гърци, заменяйки атинския политеизъм с монотеизма на Бога с човешки образ, от който се извежда понятието *persona*. Етимологически този термин произлиза от *personare* („звучене”) и античното *προσωπον*. За първи път през V в. *persona* е преведена в *Теологическите трактати* на Боеций като *личност* и *лице*. Това обяснява притежанието на лице и личност у всеки от членовете на божественото триединство, като на човека е отредено място непосредствено *под* тази йерархия. Посредством това, че човекът е *образ и подобие* на Бога, той също започва да се мисли като *persona*, т.е. *за първи път през ранното християнство той става личност*, с което се

създава и самото *понятие за личност*. Постепенно в разясненията на Боеций *лице* бива отнасяно единствено към *ὑπόστασις* (ипостас), с което се разчиства пътят пред свободната употреба на *persona* единствено като личност. Друг основен принос на Боеций е, че той дава дефиниция за това какво се разбира под *persona* – тя е **индивидуалната субстанция на разумната природа**.

Паралелно с това се заражда римското право, където намираме употребата на *persona* с оглед на тълкуването ѝ от законодателството и нейните *права и задължения*. Към римското *persona* окончателно се прибавя и разбирането за *dignitas*, което по-късно започва да се тълкува единствено като достойнство. Едва през XV в. *dignitas* придобива значението на това, което се разбира днес под *човешко достойнство*.

Преходът от Средновековие към Ренесанс, ново време и модерност е значително по-плавен. В периода XIV – XX в., от една страна, се наблюдава възобновяването на интереса към антропологията и разтварянето на идеята за душата в дисциплините, които изучават човешката физиология и психика - медицина, математика и психология. Докато концепцията за душата бива заменена от тази за *съзнанието*, в сферата на **философската антропология** започва постепенна реабилитация, с което тя се утвърждава като университетска дисциплина в началото на XX в. предимно в лицето на Макс Шелер и Хелмут Плеснер.

XX век ражда и нови философски направления като **екзистенциализма** и **персонализма**, както и значителен брой **модерни психологически теории**, които поставят личността в центъра на своите изследвания, но не успяват да я разгледат през философската пълнота на понятието. Последният етап от генезиса на понятието за личност се бележи от развитието на **биоетиката** и **екологичната етика**.

Историческият преглед на генезиса и развитието на понятието за личност в рамките на европейската философска и теологическа традиция помага за очертаването на цялостното контекстуално и теоретично поле, в което понятието е създадено и доразвито. В този преход проличава изключителната важност на неговото съществуване с оглед на огромния мисловен и морален заряд, който е вложен в него, както и на пробуждането на човека за смислено, достойно, благородно, любящо, природосъобразно и най-вече уникално и автентично съществуване. Представено условно, развитието на понятието може да се изрази по следния начин:

1. Преход на *προσωπον* в *persona* и доразвиване на понятието в рамките на римското право.
2. Даване на първа дефиниция за личност - **индивидуалната субстанция на разумната природа** (Боеций).
3. Реабилитиране на понятието за личност от страна на философско-антропологическата етика.
4. Широка употреба на понятието в рамките на психологията.
5. Късно преформулиране на дефиницията за личност в теологията: **Личността е хоризонтът, вътре в който се открива истината на съществуването... като един уникален образ на цялото на „католичността” на битието**.

Историческият преглед на развитието на понятието за личност значително улесни същностното му разясняване, което в най-голямата си част беше направено във втора глава на дисертацията и част II.б. *Основни понятия в една антропология на личността*. Постепенното развиване на темите за **индивид**, **индивидуалност**, **Аз**, **лице**, **вещ**, **идентичност** и **наративност** създаде констелация от понятия, които гравитират около

центъра на личността. Макар и не всички да са равностойни по значение с оглед на съставните части на понятието за личност, подобно на един организъм спомогнаха за създаването на неговото понятийно „тяло”. Рефлексията на философската антропология допринесе за очертаването на тяхната заедност и за отговарянето на редица въпроси: *къде се появява личността?, кога тя става личност?, какво я съставлява?, какво я изгражда? и как се проявява?* Отговорите на тези въпроси придвижиха изследването напред към разделянето на този „организъм” от понятията на две негови основни части, през които личността се проявява – **тяло** и **способности**. С тях се навлезе в света на личността, където тя реално *съществува, мисли, действа, възприема, преживява, общува, играе и твори*. Най-основната констатация, която произтече от тази част, беше способността на личността **свободно** да се **самосъздава**. Тази крачка напред разкри целостта на екзистенцията на личността, която предстоеше финално да бъде изследвана.

В третата глава на дисертационния труд *Рефлексии върху опита от формиране на личността* в част 3. *Социална реализация на личността и общение* бяха създадени дефиниции последователно за понятията **човек** и **личност**. Тези дефиниции на свой ред бяха онагледени в последната част на главата чрез осъществяването на *екзистенциално-антропологично реконструиране на биографичен опит*.

С всичко това окончателно бе очертано и цялостното концептуално поле на *понятието за личност*.

* * *

С оглед на по-конкретното посочване на **същността** на направеното изследване трябва да се отбележи още нещо – неговата най-главна *цел*. А именно създаването на *понятие за личност* (от лат. *conceptus* 1. „задръжане, улавяне” и 2. „вземане, възприемане, схващане, поникване, зародиш, плод”, от *concipiō* 1. „събирам, поемам, поглъщам”, 2. „забременявам, зачевам”, 3. „схващам, долавям”, 4. „съставям, съчинявам, написвам”). За да продължим приближаването към целта на настоящата *формална експозиция на тема* – което е и определението за *дисертация* (от лат. *dissertātiō* „дълга лекция, изследване”) – ще трябва да разкрием и получената в изследването дефиниция (от лат. *dēfīnītiō* „твърдение, изразяващо есенциалната природа на нещо”) на понятието. Нейното постигане беше затруднено в известна степен поради необходимостта тази дефиниция да има възможно най-широк тематичен и смислов обхват, едновременно с което да сведе този обхват до най-голяма конкретност, през която същностно да се засегнат всички възможни отнашения спрямо понятието за *личност*.

Създаването на непосредствено разбиране за личността като за *отношение, релация* и *общение* доближи изследването до намирането на нейната **истина**. А поради философско-антропологичния акцент в изследването бе необходимо да се надскочат досега разгледаните теории, които да бъдат надградени от възможно най-високата гледна точка – тази на философията. Изхождайки от последната дефиниция, на която то се спря и изложи в заключението под номер пет, достигнахме до възможността да определим *човека* като **ноетичен-екстаз-в-сътворяващо-общение-със-съществуващото**. Това ни отправи към преди установените положения, в които се достигаше до проблема за раз-личността на отделното човешко същество. Оттук стана възможно да се осмисли личността, която беше **дефинирана** като: **екстатично-ноетичен-ипостас-в-сътворяващо-общение-със-съществуващото**.

С тази дефиниция, както вече се посочи, трябваше да се открият същностните характеристики (есенциалната природа) на понятието за личност, които да вземат участие във всичките му възможни употреби. Като такива е достатъчно да се упоменат: **съществуване, разум, творчество и характерна индивидуална различеност**.

Подчертавайки дискуссионния характер на дисертационния труд, е необходимо да се изтъкне, че изследването е излагане на позиция, която може да бъде критикувана и допълвана с оглед на нейното доразвиване.

Антропология на личността като антропология на цялостния човек в неговата сингуларност

Още от времето на замяната на душа с разум, ум, мислене и съзнание човешкият свят започва да обеднява. Паралелно с това технологичният и индустриалният подем на човечеството започва да го заплашва с вторични ефекти като замърсяването на природата, изчерпването на ресурсите и климатичните промени. Обедняването на хуманността стига дотам, че се правят мисловни експерименти за това какво би станало, ако се раздели едно съзнание в две мозъчни половини, поставени всяка в отделно тяло. При което се поставя и въпросът: *аз все още ли ще бъда аз в такъв случай?* и *коя ще бъде личността ми идентичност в крайна сметка?* От всичко това може да се долови някаква невротичност и издребняване по отношение на моралните ценности и достойнствата на личността. Всичко това върви назад по пътя, който води към топлата прегръдка на хуманизма и спокойствието на мъдростта. Но място за паника няма, тъй като основата, върху която стъпва съвременността, е издържала на вековни изпитания и все още не е загубила целостта си.

Най-напред в исторически план на тази основа застават Аристотеловото понятие за *ентелехия*, християнската идея за сътворяването на Адам от пръстта и живота му в райската градина, Кантовото определяне на човека като *Erdwesen* (*землянин*), Хегеловото схващане за близостта на детството до характеристиките на животинския свят, Киркегоровата *любов към общото*, Шелеровата етика и екологичната етика. В същата посока са и възгледите на предсократическата философия за сътворението на света от природните стихии, натурфилософията на Фихте и Шелинг от седемнадесети век, Хайдегеровата формулировка за *грижата* и екзистенцията на *Dasein* и представянето на природата от Стивън Тулмин като *наш земен дом* (както и идеите на много пацифисти, човеколюбци, творци, гении и други).

Изброените светогледи са основни в развитието на западноевропейската мисъл. Някои от тях акцентират върху неразривната, естествена връзка между природата и човека. Традиция, която от Аристотеловото разбиране за *ентелехия* и началото на антропологията в античността разбира *екологията* (ст. гр. *οἶκος*, „къща, домакинство”, и *λόγος*, „мнение”, „свят”, „реч”, „разум”) като връзката между околния свят и човека (неговото селище или територията на държавата), а *икономиката* (ст. гр. *οἶκος*, „къща”, „домакинство”, и *νέμω*, „разпространявам”, „разпределям”) - като израз на необходимостта на древните гърци да осигуряват препитанието си, като търгуват със стоки. Грижата за околния свят и връзката с природните богатства съществува още преди отглеждането на първите растителни култури, за които добрата подготовка на почвата означава сигурна реколта. Връзката на човека с природния свят в същността си е антропологична.

Става очевидна необходимостта от създаването на философия на *хуманитарността* (ст. гр. *ὄμο*, „еднакъв”, „подобен”) и *филантропията* (ст. гр. *φίλος*, „приятел”, и *ἄνθρωπος*, „човешко същество”), която да освободи *икономиката* от преследването на огромни печалби, за да я впрегне в по-благородни дейности, например в полза на увеличаването на възможностите за благотворителност (*икономика на благотворителността*). Изчерпаемостта на природните ресурси подканя и за *планов мениджмънт*, който да ги преразпредели за най-нужните на човека сектори – *науката* и *медицината*. В един общ и споделен свят тази възможност би могла по-лесно и по-скоро да се реализира (*социална архитектура*). В такъв свят философската антропология би имала своето основно място по отношение на грижата за човека.

Затова може да се твърди, че *основен принос* от разработването на *понятие за личност* в рамките на континенталната философия е продължаването на Шелеровото обновяване на философската антропология и показването на това, че личността не може да бъде редуцирана до отделни свои проявления, защото тя винаги трансцендира себе си отвъд тях, разширявайки границите си. Друг принос е настояването, че личността (всеки един от нас) е отговорна и ангажирана с всичко заобикалящо я. Избрала себе си и познала себе си, тя е събудена за света, в който живее, и неин дълг е пробуждането на другия.

Приноси

1. Създаване на контекст, от който започва генезисът на понятието за личност, и проследяване на неговото развитие до съвременността.
2. Проследяване на развитието на антропологията и философската антропология от Античността до съвременността.
3. Създаване на мрежа от понятия, които оформят смисловото поле около понятието за личност.
4. Извеждане на дефиниции за човек и личност.
5. Акцентиране върху значимостта на третирането на личността в нейната цялост, в противоположност на процесите на дехуманизация и деперсонализация в съвременността.
6. Свързване на понятието за личност с природния свят и показване на неразделната връзка помежду им.

Публикации

Статии

Митев, Вихрен. Екзистенциализмите на Сартр и Камю. Докторантски четения, том I, София, УИ „Св. Климент Охридски”, 2018, ISSN 2603-3453.

Митев, Вихрен. Комуникацията и участието на младите в процесите на развитие. София, Българска платформа за международно развитие, 2018 (под печат).

Митев, Вихрен. Полимат. Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски”, том I, София, УИ „Св. Климент Охридски”, 2017, ISSN 2534-935X.

Митев, Вихрен. Формиране на философско-антропологическо понятие за личност. Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски”, том II, София, УИ „Св. Климент Охридски”, 2018, ISSN 2534-935X.

Mitev, Vihren [онлайн]. Ecological Manifesto, <http://mitevnotes.blogspot.bg/2017/07/ecological-manifesto.html> [прегледан 23.11.2017].

Mitev, Vihren. Un "manifeste" pour une communication diplomatique écologique préventive, *Hermès*, n° 81, 2018, p. 110 - 114.

Изнесени доклади

Играта на свободния избор в биографията на Бодлер, студентски научен форум „Играта”, Софийски университет „Св. Климент Охридски”, Философски факултет.

Проф. Исак Паси като антрополог, конференция „*AISTHETIKOS*” – четения в памет на проф. Исак Паси, Софийски университет „Св. Климент Охридски”, Философски факултет.

Самосъзнание за гениалност (един възможен опит), конференция „СЪЗНАНИЕТО”, Софийски университет „Св. Климент Охридски”, Философски факултет.

Формиране на философско-антропологическо понятие за личност, конференция „Докторантски четения”, Софийски университет „Св. Климент Охридски”, Философски факултет.

Ecological Diplomacy, Multiple Diplomacies Conference, University “Matej Bel”, Faculty of Political Science and International Relations, Banska Bystrica, Slovakia